

HAHNER PÉTER

NEM TÖRNEK ÁT!

A verduni csata francia szemmel

Lehet-e verduni csatáról beszélni? A 20. század előtt a leghíresebb csatáknak pontos céljuk volt, s a legtöbb egyetlen nap alatt véget is ért. Az első világháború azonban a csatákról alkotott fogalmainkat is megváltoztatta. A „verduni csata”

néven emlegetett hadművelet-sorozat 1916. február 21-től december 18-ig tartott. Ezután csatának neveztek heteken vagy hónapokon át zajló összecsapásokat is, amelyek eredeti céljai módosulhattak vagy teljesen meg is változhattak.

Verdun neve már az első világháború előtt is dicsőséges emléket idézett fel a franciák számára. A legendák szerint Nagy Károly császár itt választotta szimbólumának a kétfejű sast. Ha ez nem is igazolható, annyi biztos, hogy 843-ban itt osztották három részre a császár birodalmát. E verduni szerződést nevezik az első európai békeszerződésnek és némi túlzással Franciaország születési bizonyítványának. A Habsburg–Valois-háborúk utolsó felvonásában a Lotaringiában hódító II. Henrik francia király Metz-vel és Toullal együtt Verdun püspökségét is elfoglalta, az 1559-es cateaucambresis-i békeszerződés pedig kimondta, hogy Calais-val együtt a három püspökség is francia kézben marad.

FRANCIAORSZÁG SZÍVE?

A németek mind a nagy francia forradalom (1792), mind a francia–porosz háború idején (1870) elfoglalták Verdun, majd ez volt az utolsó francia város, amelyet a békekötés után kiürít-

tettek (1873). II. Vilmos császár azonban mégiscsak túlzott küssé, amikor 1914. február 14-i kiáltványában Franciaország szívének nevezte Verdun. A 20. század elején a város már csak egyszerű alprefektusi és püspöki székhely volt, egy kisebb helyőrséggel.

A francia legendagyártóknak kapóra jött, hogy a háború után a német Erich von Falkenhayn tábornok sajátos módon próbálta meggyőzni honfitársait arról, hogy volt értelme a verduni áldozatoknak. Megalkotta a „karácsonyi memorandum” mítoszáét, azt állítva, hogy 1915 decemberének végén vezérkari főnökként e szavakkal tárta II. Vilmos császár elé a verduni offenzíva céljait: „*Mély sebet kell nyitni Franciaország testén, s folyamatosan nyitva tartani, oly módon, hogy a elvesztéséget hosszú távon halál kövessé.*” Vagyis nem valamely csekélyebb jelentőségű, korlátozott cél érdekében áldozott fel annyi emberéletet, hanem Franciaország elpusztításáért!

Csak hogy e híres memorandum nyomait hiába keressük a korabeli dokumentumokban vagy Falkenhayn eredeti naplójában. A német tábornok

nem elpusztítani akarta Franciaországot, hanem mindössze egy gyors vereséget rá mérve különbékére kényszeríteni, hogy a nyugati fronton ezután Nagy-Britanniára háruljon a háború minden terhe. Verdun pedig azért választotta ki célpontnak, mert távol volt a brit hadseregektől, s a franciák nem remélhettek tőlük segítséget. Ráadásul egyáltalán nem gondolták, hogy itt offenzíva indulna, s a várost környező harminc-egynéhány kisebb-nagyobb erődből kivonták a fegyverzet és a személyi állomány nagy részét.

Az áldozatok sokasodásával azonban a franciák ugyanúgy felnagyították az összecsapások tétjét, mint a németek. A Verdun mögötti területen sokkal könnyebben védekezhetek volna, mint a várostól északra fekvő vidéken, s pusztán katonai szempontból a legegyszerűbb megoldás az lett volna, ha átengedik a Meuse jobb partját, és a bal parton szervezik meg a védelmet. A francia hadvezetés azonban nem ismerhette el, hogy egyáltalán nem volt szükségszerű annyi emberélet feláldozása. Ezért már a harcok kezdetén beindult a propagandagé-

Francia gyalogosok (balra)
Csatajelenet (fent)

zet, amely azt hangoztatta, hogy a katonák kiemelkedő fontosságú, óriási ügyért haltak meg, és a főtisztek később is ehhez tartották magukat.

Philippe Pétain tábornok 1929-ben megjelent könyvében már az állította, hogy a német vezetés a Párizs felé vezető utat akarta megnyitni Verdunnél: „*Verdun kiválasztva Falkenhayn – elentében állításával – valójában egy nagy csapást készített elő, egy új Sedant, hogy hatalmas rést nyisson, és a két csonkra vágott francia hadsereg előtt egy ilyen siker kiaknázása a győzelem legszebb perspektíváját biztosította volna a császári seregeknek.*” 1916-ban azonban a francia hadve-

tés még egyáltalán nem így ítélte meg a helyzetet, az erőket a Somme-nál Juliusra tervezett támadásra akarták koncentrálni, s ezért reagáltak kissé megkéskve a német támadásra.

AZ ÍTÉLET HADMŰVELET

Falkenhayn 1916 elején tíz hadosztály vont össze Verduntól északra. Február 21-én reggel negyed és fél nyolc között egy 12,9 km széles arcvonalon, a Meuse jobb partján a francia védelemre gránátzapor zúdult. Az úgynevezett „Itélet hadművelet” kezdetén egymillió li vedéket lőttek ki egy 30 km hosszú é 5 km széles területre. Egyes becslése szerint minden öt másodpercben meghalt egy francia katona.

A németek azt az elvet követték, hogy a tüzérségnek kell „meghódít-

nia” egy területet, s ha elég jól látja el feladatát, a gyalogságnak már csak a „megszállás” teendői maradnak. Délután Vilmos koronaherceg, a német trónörökös megindította kézigránátokkal, géppuskával és lángszórókkal felszerelt rohamcsapatait. A franciák feladták Haumont-t és a caures-i erdőt, és négy nap alatt hat-nyolc kilométert hátráltak. Február 24-én már csak Vaux és Douaumont erődjét védelmezték, s a németek mindössze tíz kilométerre voltak Verduntól. Másnap egy német őrmester behatolt Douaumont-ba, s mivel csak ötvenhét, többségében idős, „territoriális” szolgálatot végző katonát talált ott, rábeszélte őket a kapitulációra.

Ekkor, a csata első napjaiban bizonyult döntőnek a francia gyalogság bátorsága, kötelességtudata és önfeláldozása. Amikor úgy tűnt, hogy minden összeomlik körülöttük, s megszűnik a kapcsolatuk a parancsnoksággal, nem menekültek el, hanem reménytelen helyzetben is felvették a harcot.

A francia társadalom fantáziáját megragadták az első napok hőstettei. A caures-i erdőt Émile Driant ezredes,

egykori író és képviselő mindössze 1200-1300 emberrel védte az óriási túlerővel szemben. Katonáinak felét elveszítette, de csak akkor vonult vissza, amikor már bekerítés fenyegette őket. Az ezredes elesett, a németek temették el, s megírták a feleségének, hogy tisztelettel bántak a holttestével. Párizsban pedig Maurice Barrés író már is elkezdte felépíteni a legendáját: „*Vérreben terült el a lotaringiai földön [...] mégis lélegzik, cselekszik, terem, élő példakép ő!*”

A közvélemény nem szívesen vett tudomást arról, hogy a katonák Verdunnél is megadták magukat, amikor reménytelen helyzetbe kerültek, inkább a hősi halott szerepében kívánta látni őket. Az újságok azt hangoztatták, hogy a védekezők a klasszikus hagyományokat követik, s „*inkább helyben megöletik magukat, mintsem meghátrálnak*”. A huszonhat éves Charles de Gaulle kapitány százada öt német támadást vert vissza Douaumont-tól északnyugatra, a kapitány combját szurony sebesítette meg, s miután bekerítették őket, március 2-án megadták magukat. A sajtó azonban azt közölte

a később oly híressé vált katonatisztról, hogy hősi halált halt.

A francia főparancsnokság február 26-án a 2. francia hadsereg parancsnokára, Pétain tábornokra bízta Verdun védelmét. Pétain két fontos döntést hozott. Az egyik az volt, hogy összehangolta és racionalizálta a tüzérség működését. Hiába árasztották el a németek lövedékekkel a terepet, annyi francia katona mindig maradt a fedezékekben, hogy az előrenyomulókat tüzeléssel megállítsa. A másik döntésével biztosította az utánpótlást e katonák számára: a Verdun mögötti, Bar-le-Ducbe vezető útvonalat rendszeresen javíttatta, bármennyi bomba is hullott rá.

Tizenkétezer kocsi szállította folyamatosan ezen az útvonalon a lőszert és a katonákat. Átlagosan tizenöt másodpercenként ment végig az úton

Francia fegyverjavító műhely (jobbra)
A köznyelvben pépére néven emlegetett
őreg francia baka. A szó egyszerre
jelentett nagyapót és vén csatalovát
(lent)

Charles de Tricornot de Rose,
a francia pilóták parancsnoka

egy kocsi, s ha valamelyik elromlott, csak lelőttek róla, hogy ne akadályozza a többi. A Verdun a hátsózággal összekötő „fő ütőer” vagy „köldökzsinór” is legendává vált. Maurice Barrès az ókori római Via Sacra mintájára „Szent útnak” keresztelte el, s e néven került be a történelembe. A város természetesen alaposan megszenvedte az ostromot, lakói közül sokan elköltöztek, de az útnak köszönhetően Verdun kereskedelme semmit sem csökkent.

Falkenhayn és a német trónörökös új tervet dolgozott ki február végén: úgy döntöttek, hogy a front nyugati részén, a Meuse bal partján indítanak offenzívát. Március 6-án kezdetét vette a corbeaux-i erdőben a „véres hét”. A francia védelem összeomlott, de később mégis sikerült ellentámadásokat indítani. A front keleti részén fekvő Vaux-erőd is kitartott. A tüzérségi tűz alatt álló védelem mindig képes volt kivárni, amíg a német gyalogság roharni kezd s ezzel sebezhetővé válik. Az ellenfelek között egyensúly jött létre, ezért a frontvonal nem sokat változott, bár a harcok hevesége semmit sem csökkent, s az embervesztés arányát növelte.

Április elején a német hadvezetés úgy döntött, hogy egyszerre támad az egész 32 km széles frontszakaszon. Április 9-én Cumières-le-Mort-Homme-ot is bevették. A francia közvélemény figyelmébe azonban inkább Pétain híres parancsára irányult, amelyet e napon adott ki: „94-es számú általános rendelet. Április 9-e dicsőséges nap fegyverünk számára: a koronaherceg hadseregeinek dühödő támadásait mindenhol megtörték. A 2. hadsereg gyalogosai, tüzérei, utászai és pilótái egymással versengtek hősiességben. Tisztelet valamennyinek! A németek kétségkívül fogak még támadni; mindenki azért dolgozzon és örködjön, hogy ugyanolyan sikert érjünk el, mint tegnapi! Bátorság, le fogjuk győzni őket!”

Ezt az utolsó mondatot idézte fel a sajtó a leggyakrabban. Ennél csak az a két mondata vált híresebbé, amelyet Charles de Tricornot de Rose-hoz, a pilóták parancsnokához intézett: „Nem látok, Rose! Söpörje le nekem az eget!” Két héten belül a francia pilóták, akik immár nem egyénileg, hanem csapat-

Douaumont francia védői (jobbra)
Francia repülő indulása (lent)

ban támadtak, megszerezték a légi fölényt, és meg is tudták őrizni. A kormány is elismerte a hadsereg súlyos áldozatait, s április 27-én valamennyi Verdunnál elesett katonának megadta a „Meghalt Franciaországért” kitüntető címet.

Amikor Pétaint májusban leváltották s áthelyezték a központi hadsereg parancsnoki posztjára, katonáihoz intézett búcsúüzenetében már „a történelem egyik legnagyobb csatájának” nevezte a verduni ütközetet, s kijelentette, hogy jelentős csapatmértek a német hatalomra. Pétain új pozíciójában, a központi hadseregcsoport élén továbbra is vezető szerepet játszott a verduni hadművelet irányításában. A politikusok is mindent megtettek annak érdekében, hogy minél hősiesebbnek tüntessék fel a vérontást: Poincaré köztársasági elnök az év folyamán hatszor látogatott el Verdunbe, szeptember 13-án pedig átadta a városnak a Becsületrendet.

„NEM TÖRNEK ÁT!”

Májusra a német halottak és sebesültek száma 100 000 fölé emelkedett. A franciák is hasonló veszteségeket szenvedtek el, de ezek a „Szent útnak” köszönhetően több hadosztály között oszlottak el, nem úgy, mint a németek veszteségei. Pétain ugyanis leváltotta azokat az egységeket, amelyek elvesztették állományuk egyharmadát, és új, pihent, elszánt egysé-

geket állított a helyükre. A német hadvezetés viszont ugyanazokat a katonákat küldte vissza újra meg újra a frontra, ami sokat rontott harckészségükön. Május 8-

án Douaumont-ban felrobbant egy német lőserraktár, s ezt kihasználva a franciák két napra vissza tudták hódítani az erődöt.

Június 2-től 7-ig a németek körülzárták a Vaux-erődöt, amelynek hatszáz

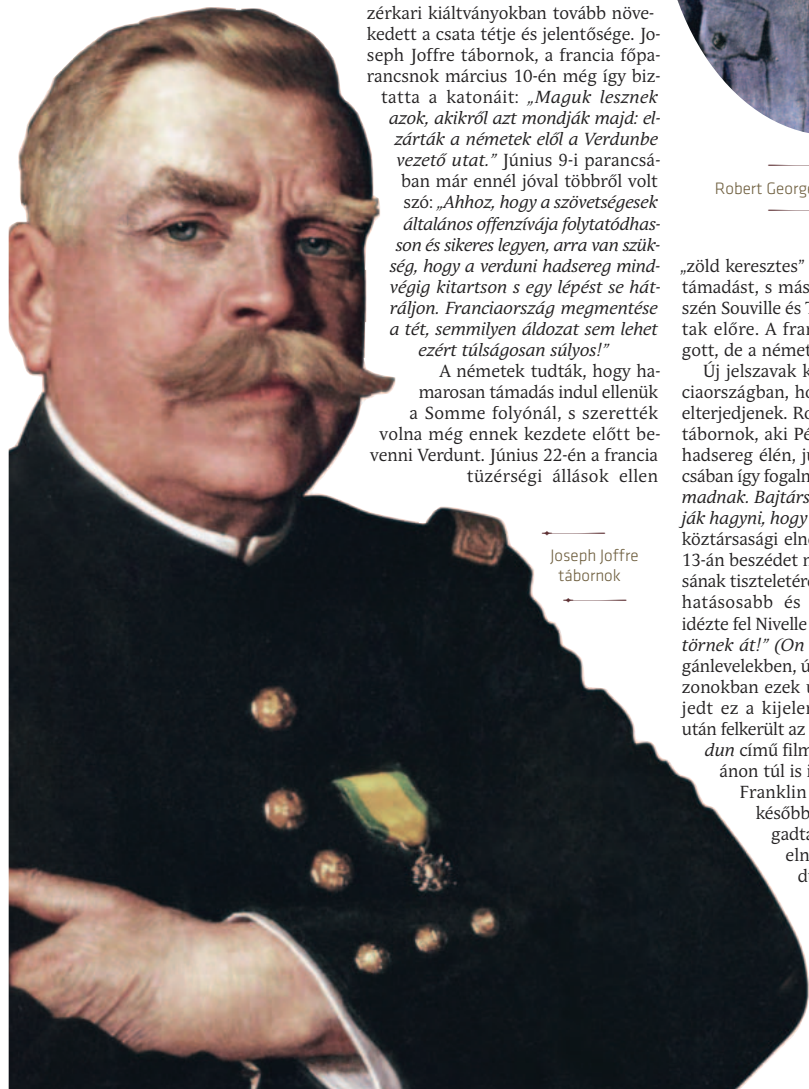
katonája hőiesen védekezett a gázzal elárasztott, sötét pincék mélyén. Az életben maradt kétszázötven sebesült csak a vízhiány miatt adta meg magát. Parancsnokukat, Sylvain Eugène Raynal őrnagyot az ellenség teljes katonai tiszteletadással fogadta, s a német trónörökös visszaadta a kardját. Nem minden lövészárók katonái viselkedtek azonban ennyire önfeláldozóan. Június folyamán Douaumont-tól délnyugatra két francia századra hatalmas ágyútűz zúdult, a katonák egy része meghalt, a többiek elszöktek vagy

megadták magukat. A halottakat a németek temették el az árkokba és a bombatölcsérekbe. A terepen 1920-ban létrehozták „a bajonetek lövészárkának” francia emlékművét, azt állítva, hogy az itteni, harmincméteres árokban szolgálatot teljesítő katonákat állva, bajonettel a kézben temette el a bombák által rájuk zúdított föld. Az exhumálás során természetesen csak fekvő csontvázakat találtak, de a legenda ettől még széles körben elterjedt. Senki sem mert vitatni, hogy az igazi hősök állva haltak meg.

Az áldozatok sokasodásával a vezérkari kiáltványokban tovább növekedett a csata téje és jelentősége. Joseph Joffre tábornok, a francia főparancsnok március 10-én még így biztatta a katonáit: „Maguk lesznek azok, akikről azt mondják majd: elzárták a németek elől a Verdunbe vezető utat.” Június 9-i parancsában már ennél jóval többről volt szó: „Ahhoz, hogy a szövetségesek általános offenzívája folytatódhasson és sikeres legyen, arra van szükség, hogy a verduni hadsereg mindvégig kitartson s egy lépést se hátráljon. Franciaország megmentése a tét, semmilyen áldozat sem lehet ezért túlságosan súlyos!”

A németek tudták, hogy hamarosan támadás indul ellenük a Somme folyónál, s szerették volna még ennek kezdete előtt bevenni Verdunt. Június 22-én a francia tüzérségi állások ellen

Joseph Joffre tábornok

Robert Georges Nivelle tábornok

„zöld keresztet” harci gázzal intéztek támadást, s másnap a front keleti részén Souville és Tavannes felé nyomultak előre. A francia védelem megintgott, de a német támadás is kifulladás.

Új jelszavak kaptak szárnyra Franciaországban, hogy aztán világszerte elterjedjenek. Robert Georges Nivelle tábornok, aki Pétaint váltotta fel a 2. hadsereg élén, június 23-i napiparancsában így fogalmazott: „A boche-ok támadnak. Bajtársaim, maguk nem fogják hagyni, hogy áttörjenek.” Poincaré köztársasági elnök 1916. szeptember 13-án beszédet mondott Verdun városának tiszteletére, amelyben már jóval hatásosabb és rövidebb formában idézte fel Nivelle megállapítását: „Nem törnek át!” (On ne passe pas!) A magánlevelekben, újságcikkekben és szanokban ezek után olyanira elterjedt ez a kijelentés, hogy a háború után felkerült az 1927-ben készült, Verdun című film plakátjára is. Az óceánon túl is ismertté vált. Amikor Franklin Delano Roosevelt, a későbbi elnök 1920-ban elfogadta a Demokrata Párt alelnökjelöltségét, a verduni franciák csatakiáltásaként idézte fel New York-i otthona előtt a híres jelszót. A spanyol polgárháború hatására

később e jelszó „No pasaran!” formában terjedt tovább.

Ekkorra már mintegy félmillió tüzérségi gránát szaggatta fel a terepet Verduntól északra, az erdők és falvak érték, a gránátöltések egymásba értek. A talajt teljesen felforgatták, a föld megművelhetlenné vált, az erdő elpusztult, a lövészárokból előbújó katonák néha nem ismerték fel a szétlőtt tájat. Egy Fleury-devant-Douaumont nevű falu a júliusi harcok folyamán tizenhatszorg cserélt gazdát, majd teljesen eltűnt. A halottak és sebesültek száma mindkét oldalon 200 ezer fölé emelkedett.

Július 1-jén a szövetségesek offenzívát indítottak a Somme-nál, ezt azonban nem azért tették, hogy megkönnyítsék a verduni harcok helyzetét, hiszen az offenzívát Joffre tábornok, a nyugati front főparancsnoka 1915 decemberében tervezte el, két hónappal a németek verduni támadása előtt.

Július 11-én a németek egy végső támadást indítottak, amely elérte a Souville-erődöt, s másnap sikerült három kilométerre megközelíteniük Verdunt. Az erőd azonban kitartott, s a Somme-nál indított támadás miatt Falkenhayn úgy döntött, hogy Verdunnál már csak védekezni fognak. Augusztus 29-én le is váltották őt a vezérkari főnökségről. A hadvezetést Paul von Hindenburg kezébe került, aki Verdunnál felfüggesztette az offenzívát. A franciák pihenőidőhöz jutottak, s október 24-én visszafoglalták Douaumont-t, november 3-án pedig Vaux-t is. Majd a december 15-én megindított támadással a front keleti részén két kilométerre megközelítették a csata kezdete előtti német frontvonalat, s visszafoglalták Bezonvaux-t. Igaz, hogy még az egynegyedét sem hódították vissza annak a területnek, amelyet a németek február óta elfoglaltak, Verdun azonban nem került német kézre, s ezzel a szinte egy éven át tartó hadművelet-sorozatot francia sikerré lehetett nyilvánítani.

AZ EMLÉK HATALMA

A verduni csatának meglehetősen baljós következményei voltak. A rendkívül nagyszámú áldozat miatt lehetlenné vált a kiegyezés az ellenséggel. Gustave Hervé antimilitarista szocialista újságíró lapjának *La Guerre sociale*, vagyis *A Társadalmi Háború* volt a címe 1916-ig, a verduni csata hatására azonban ezt *La Victoire-ra*, vagyis

A Győzelemre változtatta, és így írt benne: „Ha francia részről kompromisszumos békét kötnének, az öröm első pillanata után számba vennék az emberi és anyagi veszteséget. A katona azt a következtetést vonná le, hogy a sok derékba tört élet, a sok romhalmaz tiszta veszteség volt.” Új jelszó született: „Halottaink nem halhattak értelmetlenül halált!” A verduni csata után a francia társadalom többsége azokat támogatta, akik a végsőkig folytatott harcot választották. Minden mérsékeltabb stratégia megfosztotta volna az értelmétől a meghozott áldozatot.

Nem a verduni ütközetsorozat a legvéresebb csata 1916-ban, bár az áldozatok száma igen nagy volt: 163 ezer francia és 142 ezer német esett el az ütközetek során. A somme-i csatának viszont 1916 júliusától novemberéig 67 ezer francia, 200 ezer brit és 170 ezer német halálos áldozata volt, az úgynevezett Bruszilov-offenzívának pedig júniustól augusztusig (ezúttal a sebesülteket is beleszámítva) félmillió orosz, 600 ezer osztrák-magyar és 300 ezer német áldozata.

A francia társadalom számára mégis Verdun vált a gyász és a megemlékezés, a hazaszeretet és áldozatkészség szimbólumává, majd a több százezer túlélő zarándokhelyévé. Itt épült meg a világháború első francia emlékhelye. A város már 1916-ban emlékermet adományozott az ott harcolt katonáknak, s 1920-tól évente megemlékezéseket rendezett minden június 23-án. Egy speciális bizottság, melynek Verdun püspöke volt az elnöke, a több mint százezer ismeretlen német és francia katona csontjait nagyszabású emlékműben helyezte el, amelyhez éveken át gyűjtötte a támogatásokat, és számtalan konferenciát szervezett.

Verdun emléke sokáig a háttérbe szorította a többi csatáról szóló megemlékezéseket. Vajon miért? A francia történészek szerint ennek több oka is van. Először is

Philippe Pétaint tábornok

Verdun nem esett el, tehát az eredményt egyértelműen francia győzelemmé lehetett nyilvánítani. Másodszor az is számított, hogy ez kizárólag francia-német küzdelem volt, más nemzetek katonái nem vettek részt benne. Harmadszor pedig azt kell hangsúlyozni, hogy több mint hetven hadosztály tagjai harcoltak Verdunnál, vagyis a legtöbb francia katona számára ez volt élete legnagyobb csatája. Maurice Arnoux pilóta kijelentette: „Aki nem látta Verdunt, nem látta a háborút!” Antoine Prost történész pedig így fogalmazott: „Verdun nemcsak egy csata a többi közül,

hanem az a csata, amely magában foglalja az egész nagy háborút.”

Számos túlélő írta meg emlékiratait. Verdun emléke annyira uralma alá vonta a kortársak és az utókor képzeletét, hogy az Hachette [ejtsd: Ásett] kiadó 1916-ban még Maurice Genevoix emlékiratait is e címmel adta közre: *Verdun alatt* – holott a szerző nem is vett részt ebben a csatában, s művében 1914-es emlékeit ismertette. Aki viszont ott harcolt, azt élete végéig tiszte-

lettel vették körül. Philippe Pétain továbbírt pályafutását verduni szerepe határozta meg, ennek köszönhető, hogy az 1940-es összeomlás után kormányfővé választották. Bár államfőként (1940–1944) a náci megszállók kiszolgálójává vált, még leghíresebb ellenfele, De Gaulle is kegyelettel idézte fel 1966-ban ötven évvel korábbi szerepét: „Ha sajnálatos módon, más időkben, élete rendkívüli telén és szélsőséges viszonyok közepette,

a kor hatalma miatt Pétain marsall elítélendő hibákat is követett el, azt a dicsőséget, amelyet huszonöt évvel korábban aratott Verdunnél, majd amellyel győzelemre vezette a francia hadsereget, nem vitathatja el tőle a haza és el kell ismernie.”

A verduni megemlékezések egészen az 1960-as évekig a francia patriotizmus szertartásai voltak. De Gaulle, aki ott harcolt, az ütközet ötvenedik évfordulóján még nem volt haj-

landó közös francia–német megemlékezésen részt venni. 1984. szeptember 22-én azonban Mitterrand és Kohl már együtt tette tiszteletét Consenvoye német katonai temetőjében, majd Douaumont emlékművénél. A német-francia szövetség megszilárdulása pedig fokozatosan lehetővé tette Franciaországban is a háborús mítoszok megkérdőjelezését. ♦

